



รูปแบบและวิธีการจับช้างของไทย : กรณีศึกษาจากตำราคชศาสตร์ และเอกสารภาษาไทยที่เกี่ยวข้อง

Approaches to Thai Elephant Catching : A Case Study of Tamra Khotchasat and Related Thai Documents

Received 4 October, 2023

วริศรา โกรทินธาคม¹

Revised 20 May, 2024

Warisara Grotintakom

Accepted 25 May, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง รูปแบบและวิธีการจับช้างของไทย : กรณีศึกษาจากตำราคชศาสตร์ และเอกสารภาษาไทยที่เกี่ยวข้อง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการจับช้างที่ปรากฏในเอกสารงานวิจัย หนังสือ และเอกสารต่าง ๆ โดยรวบรวมวิธีการจับช้างของไทย จัดกลุ่มและวิเคราะห์รูปแบบ และวิเคราะห์เนื้อหาในรูปแบบวิธีการจับช้างของไทย

ผลการศึกษาพบว่า การจัดกลุ่มและวิเคราะห์รูปแบบวิธีการจับช้างของไทย แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 วิธีการจับช้างที่มีมาแต่โบราณ พบวิธีการจับช้างทั้งหมด 10 วิธี ได้แก่ 1) การแซกโพนช้าง 2) การคล้องช้างหรือจับช้างในเพนียด 3) การวังช้าง 4) การใช้หลุมพราง 5) การจับในน้ำ 6) การจับโดยใช้ช้างพังเป็นช้างต่อ 7) การจับลูกช้างบ้าน 8) การคล้องช้าง กลางแปลง 9) การทิ้งเชือกบาศหรือบาศขัด และ 10) การจับในช่อง ส่วนที่ 2 วิธีการจับช้าง ที่นิยมปฏิบัติกันมา พบ 3 วิธี คือ 1) การวังช้าง 2) การโพนช้างกลางแปลงหรือการแซกโพน และ 3) การจับช้างในเพนียด และส่วนที่ 3 วิธีที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่อยู่ในกฎหมายอนุญาต ตามพระราชบัญญัติสำหรับรักษาช้างป่า พ.ศ. 2464 พบ 2 วิธี เท่านั้น คือ 1) วิธีแซกโพนช้าง 2) วิธีการจับช้างในเพนียด ส่วนการวิเคราะห์เนื้อหาในรูปแบบวิธีการจับช้างของไทย สามารถแบ่งได้ 3 รูปแบบ คือ รูปแบบที่ 1) โไล่ตะลุยจับในที่แจ้ง เป็นการจับในที่โล่งแจ้งซึ่งไม่อยู่ในพื้นที่จำกัด ได้แก่

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
Lecturer, Thai Language Section, Department of Thai and Oriental Language, Faculty of Humanities, Ramkhamhaeng University.
e-mail: warisara.g@ru.ac.th



วิธีการโพนช้าง และการจับในน้ำ รูปแบบที่ 2) ต้อนเอาเข้าคอกจับ หรือในบริเวณที่กำหนด คือการสร้างอาณาบริเวณเหมาะสมในการจับ รวมถึงสร้างในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มีช้างป่าอาศัยหรือชอบมาหาอาหารในบริเวณนั้น ได้แก่ วิธีการวังช้าง การคล้องในเพนียด การคล้องช้างกลางแปลง การจับช้างในซอง และการใช้หลุมพราง และรูปแบบที่ 3) อื่น ๆ คือ ได้แก่ การตั้งเชือกบาศ การจับโดยใช้ช้างพังเป็นช้างต้อน และการจับช้างลูกบ้าน

คำสำคัญ: รูปแบบวิธีการจับช้างของไทย วิธีการจับช้างของไทย ตำราพฤกษศาสตร์ ไทย

Abstract

The research titled “Approaches to Thai Elephant Catching : A Case Study of Tamra Khotchasat and Related Thai Documents” aims to examine the approaches to elephant catching as documented in studies, books, and other sources. This involves collecting categorizing, and analyzing Thai elephant-catching techniques.

The findings reveal that Thai elephant-catching method can be classified into three categories. Firstly, traditional methods comprise ten approaches: 1) capturing with lassos in open fields 2) capturing in stockades 3) herding into herds 4) using pitfalls 5) water trapping 6) using female elephants as decoys 7) capturing pet baby elephants 8) tethering elephants outdoors 9) lasso throwing, and 10) herding into cages.; Secondly popular methods consist of three approaches: 1) herding into herds, 2) capturing with lassos outdoors, and 3) capturing in stockades.; Lastly, methods regulated during the reign of Rama 6, as per the Wild Elephant Protection Act, B.E. 2464, with two approaches identified: 1) capturing with lassos in open fields and 2) capturing in stockades. Analyzing the content of Thai elephant catching reveals three patterns. Pattern 1 – includes chasing and catching outdoors, such as capturing with lassos in open fields and water trapping.; Pattern 2) – involves herding elephants into enclosures or specified areas, which entails creating suitable environment for capturing, such as fertile areas where-wild elephants reside or areas abundant in food sources. This includes herding into



herds, capturing in stockades, tethering elephants outdoors, herding into cages, and pitfalls.; Finally, pattern 3 involves using lasso throwing, female elephants as decoys, and capturing pet baby elephants.

Keywords: Thai Elephant Catching Approach Pattern, Thai Elephant Catching, Tamra Khotchasat, Thai

1. บทนำ

ช้างมีความสำคัญและจำเป็นต่อชาติบ้านเมืองทั้งในแง่ของการเดินทาง การค้า หรือในด้านการศึกสงคราม ครั้งอดีตยามเกิดศึกสงครามพระมหากษัตริย์ก็จะใช้ช้างในการเป็นราชพาหนะกระทำยุทธหัตถี ดังนั้น ศาสตร์จึงมีความสำคัญและถือเป็นวิชาหนึ่งที่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์จำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนด้วยเช่นกัน

ตำราศศาสตร์ เป็นตำราที่ว่าด้วยเรื่องวิชาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับช้าง มี 2 แขนงวิชา ได้แก่ แขนงวิชาที่ว่าด้วยเรื่องการดูแลรักษาช้าง หรือเรียกว่า ศาสตร์ ซึ่งจะถูกบันทึกอยู่ในตำรา ศาสตร์ และแขนงวิชาที่ว่าด้วยเรื่องวิธีการจับช้าง พิธีกรรม รวมทั้งกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับช้าง หรือเรียกว่า ศาสตร์ ซึ่งวิชานี้ก็จะถูกบันทึกลงในตำราศศาสตร์

ศิลปะในการจับช้าง หรือการคล้องช้าง เป็นศาสตร์ทางศศาสตร์อย่างหนึ่งที่พระมหากษัตริย์ของไทยในสมัยโบราณจำเป็นต้องทรงศึกษาเรียนรู้เพื่อทรงสามารถสรรหาช้างที่ดีมาไว้ประดับพระบารมี ทั้งในยามปกติจะทรงใช้เป็นราชพาหนะ และในยามสงครามที่จะทรงใช้เป็นคชธารออกสู้รบกับข้าศึกศัตรู ในประวัติศาสตร์พระมหากษัตริย์ทรงมักจะเสด็จออกเพื่อไปวังช้างด้วยพระองค์เอง เพื่อเป็นการฝึกพระองค์และขุนนางข้าราชการได้ฝึกซ้อมการคล้องช้างป่าให้มีความชำนาญในการจับช้าง และรอบรู้ถึงป่าในราชอาณาจักรได้ดีขึ้น อีกทั้งเป็นการฝึกขับขี่ช้างและใช้ช้างให้ชำนาญขึ้น นอกจากนี้การไปวังช้าง หรือการคล้องช้างก็เพื่อคัดเลือกช้างมาไว้ใช้งานเป็นพาหนะบรรทุกสิ่งของต่าง ๆ ด้วย (ณัฐภัทร จันทวิษ, 2542, น. 101)

การจับช้างของไทยปรากฏหลักฐานเก่าแก่ถึงสมัยสุโขทัยเป็นอย่างน้อย เห็นได้จากข้อความในจารึกหลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 13-16 ปรากฏคำว่า วังช้าง ดังข้อความว่า “...กูไปตีหนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู กูไปที่บ้านท่าเมือง ได้ช้างไฉ่หวง ได้ปั่วไฉ่หวง ได้เงื่อนไฉ่หวง กูเอามาเวนแก่พ่อกู...” (ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย, 2477, น. 8) เช่นเดียวกับจารึกหลักที่ 2 จารึกวัดศรีชุม ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 16 - 17 ก็ปรากฏคำว่า วังช้าง ดังข้อความว่า “...พ่อขุนนำถุมรู้คุณ



อันพิเศษคือช้างรู้วังช้างแล้วหาญ...เขาแพงพ่อขุน...นำถุม.. พ่อขุนนำถุมต่อหัวช้างด้วยอีแดงพะเลิง...” (กรมศิลปากร, 2523, น. 11) อีกหลักฐานจากจารึกในสมัยเดียวกัน ได้แก่ จารึกนครชุม ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 1-3 ข้อความว่า “...อันใดก็รู้สิ้น อันรู้ศาสตร์ อ.....อยู่กตสากจตุรงค์ กระทำนตร์ชี้ช้าง.....คล้องช้าง เป็นพถุฌิบาทศาสตร์...” (จตุพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ, 2548, น. 66) ปรากฏคำว่า คล้องช้าง นอกจากนี้ยังปรากฏคำว่า พถุฌิบาทศาสตร์ ซึ่งหมายถึง วิชาที่ว่าด้วยการคชกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การจับช้าง หรือ การคล้องช้าง การดูลักษณะช้าง และการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับช้าง ผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าว คือ พราหมณ์พถุฌิบาทเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในการคล้องช้างและปฏิบัติพิธีกรรมได้อย่างถูกต้อง (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2564, น. 39) เช่นเดียวกับ คณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก (2562) ที่กล่าวว่าพราหมณ์พถุฌิบาทคือผู้กระทำพิธีเกี่ยวกับช้างและปัดเสนียดจัญไร นอกจากนี้คำว่า พถุฌิบาทศาสตร์ ยังมีนัยยะสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงพระราชพิธีอันเป็นของหลวงและยังมีนัยยะที่แสดงถึงรายละเอียดพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ประกอบในการคล้องช้างอีกด้วย (วิศรา โกรทินธาคม, 2564, น. 1)

ในสมัยอยุธยาเป็นยุคที่ศาสตร์ทางคชกรรมเฟื่องฟูและมีการสถาปนาตำราช้างขึ้นอีกด้วย ในยุคนี้นี้พระมหากษัตริย์ที่โปรดการคล้องช้างและมีความชำนาญในการคล้องช้างหลายพระองค์ คือ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมาจนถึงราชวงศ์บ้านพลูหลวง คือ สมเด็จพระเพทราชา พระเจ้าเสือ พระเจ้าท้ายสระ และพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ นอกจากนี้ยังปรากฏกฎหมายสำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงคล้องช้างในกฎมณเฑียรบาลหลายมาตรา (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504, น. 84) เช่น มาตรา 40 เสด็จคล้องช้างเถื่อน ถ้าช้างเถื่อนต่ำตา (อยู่ในระดับที่ต่ำกว่า) และทรงเรียกบาศให้ยืนถวายเป็นถ้อยคำว่า (อยู่ในระดับที่ต่ำกว่า) ทรงเรียกถ้อยคำนั้น หากจะทรงพันตายก็ต้องยอมตาย ถ้ายืนให้และช้างพระที่นั่งเป็นอันตรายโทษถึงตาย (บทที่ 40 แห่งกฎมณเฑียรบาล พ.ศ. 2001) เป็นต้น (พิชาน ดโนทัย, 2528, น. 19)

สมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ณ ขณะนั้น (ต่อมาเสวยราชย์ขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ได้เสด็จยกกองทัพขึ้นไปประเทศเขมร ขณะนั้นพระองค์ทรงใช้ช้างเป็นราชพาหนะ (ฮ. ไพรวัลย์, 2481, น. 72) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเวลานั้นยังคงใช้ช้างในการเดินทางอยู่ ซึ่งต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ช้างยังคงถูกใช้งานอยู่บ้างแต่ความจำเป็นที่จะใช้ในการออกศึกหรือการเดินทางนั้นลดลงเนื่องจากมีเทคโนโลยีสมัยใหม่



เกิดขึ้นมากมาย การจับข้างหรือพิธีกรรมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับการจับข้างก็ยังคงปรากฏให้เห็นเป็นราชประเพณี การกีฬา รวมทั้งการแสดงเพื่อต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง และที่สำคัญยังปรากฏอยู่ในรูปแบบเอกสารโบราณซึ่งหลงเหลือให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน

วิธีการจับข้างที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงช่วงเวลาหนึ่งนั้นกล่าวกันว่าเป็นวิธีแบบหลวงหรือบางวิธีอาจเป็นทั้งแบบหลวงและแบบชาวบ้าน ในปัจจุบันวิธีการต่าง ๆ ยังคงหลงเหลืออยู่ในรูปแบบเอกสารโบราณโดยปรากฏในกระดาษฝรั่ง มีลักษณะการใช้เส้นพิมพ์ติด ใช้อักษรไทยในการบันทึกภาษาไทย จำนวน 1 ฉบับ ได้แก่ “ตำราคล้องข้างว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องข้าง เป็นต้น” ที่อยู่ในหมวดสัตวศาสตร์ เก็บรักษาไว้ในกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ซึ่ง วริศรา โกรทินธาคม (2564, น. 174-182) ได้ศึกษาและจัดชุดความรู้ของตำรากรรมในเอกสารโบราณ ไว้ในหมวดเนื้อหาที่เกี่ยวกับการจับข้าง โดยมีเนื้อหา กล่าวถึงวิธีจับข้างป่า 5 อย่าง ได้แก่ 1) จับโดยวิธีจับไล่กลางแปลง หรือแซกโพน 2) ตั้งคอกหรือเพียดจับในท่าเลที่ข้างเคยหากิน 3) จับโดยวิธีชุดหลุม 4) จับในน้ำโดยใช้เชือกคล้องคอในที่ลึก ใช้เรือเป็นพาหนะขับไล่ และ 5) จับข้างลูกบ้าน นอกจากนี้ยังบอกวิธีการติดตามหาข้างป่าไว้ด้วย

จากเหตุผลต่าง ๆ ที่กล่าวมาจะเห็นว่าการจับข้างมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการให้ได้มาซึ่งข้างที่ดีที่จะนำมาฝึกหัดและนำไปใช้ในกิจการงานต่าง ๆ ต่อไป ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะรวบรวม ศึกษารูปแบบวิธีการจับข้าง รวมทั้งวิเคราะห์เนื้อหาในรูปแบบวิธีการจับข้างของไทยที่ปรากฏอยู่ในเอกสารภาษาไทยฉบับต่าง ๆ รวมทั้งตำราคหศาสตร์เท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพื่อให้เห็นถึงลักษณะและวิธีการในแบบต่าง ๆ วิธีการจับข้างอันเป็นภูมิปัญญาไทยที่ทรงคุณค่าและเห็นถึงความรู้ความคิดความสามารถของคนไทยในอดีต อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์เอกสารภาษาไทยที่ทรงคุณค่าไว้ให้เป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังได้มีข้อมูลและศึกษากันต่อไป

2. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยของ รุจิพันธ์ ดอกงา (2512) ศึกษาเรื่อง การคล้องข้างของชนเผ่าส่วยเป็นการศึกษาประวัติของชาวส่วย การคล้องข้างของชาวส่วย และความสำคัญของการคล้องในวิถีชีวิตของชาวส่วยในประเทศไทย ผลการศึกษาในส่วนการคล้องข้างของชาวส่วยนั้นสรุปได้ว่า การคล้องข้างของชาวส่วยนั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าเริ่มขึ้นเมื่อใด แต่มีเนื้อหาที่ปรากฏในพงศาวดารอีสานว่าชาวส่วยมีอาชีพคล้องข้างมาเป็นเวลานานและมีความชำนาญ



ในการจับข้างอย่างยิ่ง รวมทั้งมีพิธีกรรมและขั้นตอนในการคล้องข้างเป็นของตัวเอง ปัจจุบันชาวส่วยยังคงอนุรักษ์ประเพณีคล้องข้างด้วยการจัดแสดงงานคล้องข้างของส่วยขึ้นเป็นงานประจำปี

งานวิจัยของ ศิริ สละคต (2525) ศึกษาเรื่อง การคล้องข้างที่เพนียดจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นการศึกษาการจับข้างในประเทศไทย พิธีกรรมต่าง ๆ เครื่องมือเครื่องใช้ในการคล้องข้าง และวิธีการคล้องข้างที่เพนียดจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการศึกษาในส่วนองวิธีการจับข้างในเมืองไทยสรุปได้ว่า วิธีการจับข้างของไทยในอดีตได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย มีอยู่ 3 วิธี และชื่อเรียกวิธีการจับข้างนั้นแตกต่างกันออกไปแต่ละท้องถิ่นอีกด้วย ได้แก่ 1) การโพนข้างหรือแซกโพน นิยมทำกันในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นส่วนของราษฎรต่างคนต่างทำ การจับข้างวิธีนี้คือการคล้องข้างกลางแปลงที่ละตัว 2) การวังข้าง หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า การตั้งคอกดักข้าง การจับข้างวิธีนี้เป็นของภาคใต้ซึ่งราษฎรทำเช่นเดียวกับการโพนข้าง การจับข้างวิธีนี้จะคล้องข้างที่เข้าคอกมาทั้งหมด เดิมจะเป็นวิธีที่ทางราชการเท่านั้นที่ใช้เพื่อจับข้างมาใช้ในราชการ มีการใช้กำลังคนเป็นจำนวนมากในการต้อนและคล้องข้างป่า และใช้ข้างต่อในการโยนทามเท่านั้น และ 3) การคล้องข้างในเพนียด เป็นวิธีจับข้างอย่างตำราหลวง ใช้สำหรับจับพลายและพังขนาดใหญ่ เพื่อฝึกหัดให้เป็นข้างรบ

งานวิจัยของ วริศรา โกรทินธาคม (2564) ศึกษาเรื่อง ตำราคชกรรม : การศึกษาต้นฉบับและการสร้างฉบับตัวแทนจากเอกสารโบราณ เป็นการศึกษาจากต้นฉบับตำราคชกรรมฉบับหอสมุดแห่งชาติจำนวนทั้งสิ้น 60 ฉบับ โดยศึกษาต้นฉบับ จัดชุดความรู้เนื้อหาทางคชกรรม และสร้างเป็นตำราคชกรรมฉบับตัวแทนที่มีเนื้อหาสมบูรณ์ ซึ่งได้จัดเนื้อหาวิธีการจับข้างอยู่ในชุดความรู้ของตำราคชกรรมในหมวดเนื้อหาเกี่ยวกับการจับข้าง โดยมีเนื้อหากล่าวถึงวิธีจับข้างป่า 5 อย่าง ได้แก่ 1) จับโดยวิธีขับไล่กลางแปลง หรือแซกโพน 2) ตั้งคอกหรือเพนียดจับในทำเลที่ข้างเคยหากิน 3) จับโดยวิธีขุดหลุม 4) จับในน้ำโดยใช้เชือกคล้องคอในที่ลึก ใช้เรือเป็นพาหนะขับไล่ และ 5) จับข้างลูกบ้าน

หนังสือตำนานการจับข้างของ ฮ. ไพริยวัล (2481) ปรากฏวิธีการจับข้าง ได้แก่ การโพนข้างเถื่อนในกลางป่า วิธีขุดหลุมพราง วิธีการจับข้างในคอก และจับข้างกลางแปลง ส่วนนิพนธ์ภัทร จันทวิช (2542, น. 105 - 107) ระบุถึงวิธีการจับข้างว่า การจับข้างในโบราณมี 7 วิธี คือ วังข้าง แซกโพนข้าง จับข้างในเพนียด วิธีหลุมพราง จับในน้ำลึก ใช้ข้างพังเป็นข้างต่อ และการจับข้างลูกบ้าน ในขณะที่ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2564, น. 39) กล่าวว่าในสมัยโบราณการจับข้างป่าหรือคล้องข้างทำได้หลายวิธี แต่ที่นิยมกันมาก คือ การวังข้าง การโพนข้างกลางแปลง หรือการแซกโพน และการจับข้างในเพนียดที่สร้างขึ้นกลางป่า



สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2504, น. 81 - 84) ได้ระบุถึงการจับช้างที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาล ตอนว่าด้วยอัยการช้าง มี 4 อย่าง ตั้งแต่โบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ โพนช้าง วางช้าง คล้องในเพนียด และคล้องช้างโคลงกลางแปลง นอกจากนี้ยังได้กล่าวแทรกว่า วิธีจับช้างอย่างโพน และอย่างวังทำ ทั้งเป็นการหลวงและการ खेलศักดิ์ทั้งนี้ในจำนวน 4 วิธีนี้ เป็นวิธีการจับช้างแบบหลวง 2 วิธี คือ คล้องในเพนียด และคล้องช้างโคลงกลางแปลง ในขณะที่ ฦกฐฎฎฎฎ จันทรวิษ (2542, น. 101) กล่าวถึง กฎมณเฑียรบาลว่าพบข้อความและศัพท์ที่เกี่ยวกับวิธีการจับช้างแบบหลวง 4 วิธีเช่นกัน แต่แยกคำว่า โพนช้าง ให้ความหมายว่า การทำทุกขั้นตอนทางการคล้องช้าง และคำว่า ต่อ หมายถึง ไล่คล้องช้างเถื่อน

หนังสือนิทานโบราณคดี สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2556, น. 495 - 496) กล่าวถึงวิธีจับช้างเถื่อนที่ชาวอินเดียมาสอบไว้มี 3 อย่าง ได้แก่ 1) วังช้าง คือ จับช้างเถื่อนทั้งหมด ทั้งโขลง 2) โพนช้าง คือ ไล่จับช้างเถื่อนแต่ทีละตัว 3) จับเพนียด คือ ต้อนโขลงช้างมาเข้าในคอก แล้วเลือกจับช้างที่ชอบใจ แล้วปล่อยที่เหลือเข้ากลับเข้าโขลงช้าง แต่การจับช้างเถื่อนทั้ง 3 วิธีนี้ ในตำราว่า ต้องมี ช้างต่อ คือ ช้างที่ได้ฝึกหัดเชื่องแล้วให้ช่วยกำลังของผู้จับด้วยจึงจะสามารถจับช้างเถื่อนได้

ในขณะที่มุมมองของนักวิชาการต่างประเทศ Joachim Schliesinger (2012, pp. 41) ให้ข้อมูลในเรื่องวิธีโบราณในการจับช้างว่า “In India, for instance, elephants were captured by various methods: the pit methods, the *kheddah* method, the noose or trap method, decoys and spearing. Various regions of India practiced various methods of capture.” สามารถแปลสรุปได้ว่า ในอินเดีย ช้างจะถูกจับโดยหลายวิธี ตัวอย่าง วิธีขุดหลุม วิธีวางช้าง วิธีการใช้บ่วงคล้อง วิธีการใช้ช้างต่อ และการใช้อาวุธแทง ซึ่งในภูมิภาคต่างกันก็จะมีวิธีการจับ ที่ต่างกัน และขณะเดียวกันก็ได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจอีกเช่นกันโดยกล่าวว่า “Traditional methods of capturing elephants changed little over the centuries. In Siam, the *kheddah* method and the lassoing or *mela-shikar* method were employed in the capture of wild elephants.” สามารถแปลสรุปได้ว่า วิธีการจับช้างที่ปฏิบัติสืบต่อมาได้เปลี่ยนแปลงไปตาม ประเทศต่าง ๆ ในสยามการวางช้างหรือตั้งคอกจับในคอก และการโพนช้างจะถูกนำมาใช้ในการจับช้างป่า สำหรับมุมมองของชาวต่างชาติที่มีต่อวิธีการจับช้างในไทยที่น่าสนใจอีกมุมหนึ่งว่า “การหย่อน พระทัยของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามนั้น ได้แก่ การคล้องช้างซึ่งทำได้โดย 3 วิธี คือ 1) ขวางบ่วงจับช้างที่วิ่ง อยู่ในป่า 2) ใช้เครื่องดักให้ติดตาของมัน 3) ไล่ให้ช้างเข้าไปในคอกกลม (เพนียด) ซึ่งมันออกมาไม่ได้จะต้อง



ถูกจับโดยใช้ช่างพังล้อให้มันเข้าไปในเครื่องดักนี้ ซึ่งวิธีนี้เป็นวิธีที่สนุกและต้องใช้ความชำนาญมาก” (กรมศิลปากร, 2560, น. 159 - 160)

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยทางสาขาสันสกฤตของ ธวัชชัย ดุลยสุจริต (2563) ศึกษาวิธีการจับช้างจากคัมภีร์คชศาสตร์ของอินเดีย เรื่อง วิธีการจับช้างในคชศาสตร์ของปาลกาปิยะและมาตังคลีลาของนีลกันฐะ ผลการศึกษาพบว่า วิธีการจับช้างของทั้งสองคัมภีร์นั้นปรากฏเหมือนกันมีทั้งสิ้น 5 วิธี ได้แก่ การล้อมด้วยคูและเพนียด การใช้ช่างหลายตัวออกไปจับ การใช้ช่างตัวเมียล่อ การขุดหลุมตื้น และการขุดหลุมพรางลึก แต่ในแต่ละคัมภีร์จะมีเนื้อหาอื่นๆ ที่เพิ่มเติมอีกเล็กน้อย

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง จะสังเกตเห็นว่า วิธีการจับช้างในเอกสารแต่ละฉบับมีความเหมือนและแตกต่างกันไป และวิธีการจับช้างที่กล่าวถึงในตำราไทยนั้นอาจมีความคล้ายกับตำราอินเดียด้วย จึงเป็นที่น่าสนใจที่จะศึกษาว่าวิธีการจับช้างของไทยนั้นมีกี่วิธี และในแต่ละวิธีมีรูปแบบหรือลักษณะวิธีการจับอย่างไรบ้าง ทั้งนี้เรื่องวิธีการจับช้างของไทยในเอกสารโบราณและเอกสารภาษาไทยที่เกี่ยวข้องยังไม่มีผู้ศึกษาโดยละเอียดทั้งในเรื่องการจัดกลุ่มเนื้อหา วิเคราะห์ ตีความ รวมทั้งเชื่อมโยงเนื้อหาโดยใช้ข้อมูลจากเอกสารที่หลากหลายทั้งเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่มีการบันทึกไว้ ด้วยเหตุนี้จึงน่าสนใจที่จะรวบรวมและจัดกลุ่มรูปแบบวิธีการจับช้าง และวิเคราะห์เนื้อหาในรูปแบบวิธีการจับช้าง อีกทั้งยังเป็นการรวบรวมวิธีการจับช้างของไทยให้สมบูรณ์ที่สุด

3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อจัดกลุ่มและวิเคราะห์รูปแบบวิธีการจับช้างของไทย
2. เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาในรูปแบบวิธีการจับช้างของไทย

4. วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยเรื่อง รูปแบบและวิธีการจับช้างของไทย : กรณีศึกษาจากตำราคชศาสตร์และเอกสารภาษาไทยที่เกี่ยวข้อง เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ซึ่งมีขั้นตอนตามลำดับ ดังนี้



1. สรุปรวบรวมข้อมูล รวมทั้งอ่านและศึกษาเนื้อหาวิธีการจับช้างจากหนังสือ เอกสารงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องการจับช้างของไทย
2. ศึกษาแนวความคิดการจัดกลุ่มเนื้อหา วิเคราะห์ ตีความ รวมทั้งเชื่อมโยงเนื้อหาโดยใช้ข้อมูลจากเอกสารที่หลากหลายทั้งเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่มีการบันทึกไว้
3. นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้
4. เรียบเรียง และนำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์
5. สรุป และอภิปรายผลการศึกษา

5. ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อจัดกลุ่มและวิเคราะห์รูปแบบวิธีการจับช้างของไทย

การศึกษาวิธีการจับช้างของไทยจะศึกษาโดยใช้แนวทางการจัดกลุ่มเนื้อหา วิเคราะห์ ตีความ รวมทั้งเชื่อมโยงเนื้อหาโดยใช้ข้อมูลจากเอกสารที่หลากหลายทั้งเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่มีการบันทึกไว้

วิธีการจับช้างของไทยที่พบจากเอกสารต่าง ๆ นั้น ในที่นี้ขอแบ่งตามจำนวนวิธีการจับช้างของไทย ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 ชุด ได้แก่ ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 3 วิธี ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 4 วิธี ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 5 วิธี ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 6 วิธี และชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 7 วิธี โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 3 วิธี ปรากฏในเอกสาร 4 ฉบับ ดังนี้

หนังสือตำราช้างในเอกสารโบราณ กองแก้ว วีระประจักษ์ (2564, น. 39) กล่าวว่า ในสมัยโบราณการจับช้างป่าหรือคล้องช้างทำได้หลายวิธี แต่ที่นิยมกันมากมี 3 วิธี คือ การวางช้าง การโพนช้างกลางแปลงหรือการแซกโพน และการจับช้างในเพนียดที่สร้างขึ้นกลางป่า

หนังสือนิทานโบราณคดี สมเด็จพระยาตำรารัตนานุกาภ (2556, น. 495 - 496) กล่าวถึงวิธีจับช้างเถื่อนที่ชาวอินเดียมาสอบไว้มี 3 อย่าง ได้แก่ 1) วางช้าง คือ จับช้างเถื่อนทั้งหมดทั้งโขลง 2) โพนช้าง คือ ไล่จับช้างเถื่อนแต่ทีละตัว 3) จับเพนียด คือ ต้อนโขลงช้างมาเข้าในคอกที่เรียกว่าเพนียด เลือกจับช้างที่ชอบใจ แล้วปล่อยที่เหลือกลับเข้าโขลงช้าง แต่การจับช้างเถื่อนทั้ง 3 วิธีนี้ในตำราว่าต้องมี ช้างต่อ คือ ช้างที่ได้ฝึกหัดเชื่องแล้วให้ช่วยกำลังของผู้จับด้วยจึงจะสามารถจับช้างเถื่อนได้

แผนงานโครงการพิธีคล้องช้าง (ตำราหลวง) ณ เพนียดคล้องช้าง ท้องทุ่งทะเลหญ้า จ.พระนครศรีอยุธยา ปางช้างอยุธยาแลเพนียด (2541, น. 3) กล่าวถึงวิธีการจับช้างเท่าที่นิยมปฏิบัติกันมาจำแนกได้ 3 แบบ ได้แก่ 1) วิธีวังช้าง คือ วิธีการจับช้างเอื้องทั้งโขลง 2) วิธีโพนช้าง คือ วิธีที่ช้างต่อไล่คล้องช้างเอื้องในป่าที่ละเชือก 3) วิธีเพนียด หรือแบบวิธีหลวง คือ การต้อนโขลงช้างเอื้องเข้ามาในคอกที่เรียกว่า เพนียด แล้วเลือกคล้องเฉพาะเชือกที่ต้องการ

เอกสารรายงานทางวัฒนธรรมพื้นบ้านชาวไทยส่วยเลี้ยงช้างสุรินทร์ครั้งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทรงงานทางวิชาการหมู่บ้านช้าง บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอบ้านด่าน จังหวัดสุรินทร์ (2533, น. 26) กล่าวถึงการจับหรือคล้องช้างมี 3 วิธี คือ 1) การวังช้าง คือ การทำคอกขนาดใหญ่หรือเพนียดเพื่อจับช้างเป็นโขลงในเวลาเดียวกัน 2) การคล้องช้าง คือ การทำเพนียดในป่าแล้วไล่ช้างให้มาในเพนียด เลือกเอาเฉพาะเชือกที่ต้องการ 3) การโพนช้าง คือ การจับช้างโดยหมอช้างโดยใช้ช้างต่อไล่จับ ใช้บ่วงบาศ (หนังปะกำ) คล้องเข้าที่เท้าช้างใดช้างหนึ่ง ผูกล้ามไว้กับต้นไม้ระยะหนึ่งเพื่อให้คลายพยศ แล้วจึงนำมาผูกให้เชื่อง ซึ่งทั้ง 3 วิธีดังกล่าวล้วนเป็นวิธีที่ชาวส่วยใช้กันมาทั้งสิ้น ส่วนวิธีที่ชาวส่วยนิยมมากที่สุด คือ การโพนช้าง เนื่องจากมีความตื่นตัว ท้าทาย และต้องใช้หลักวิชาความสามารถทั้งเฉพาะตัวรวมทั้งการทำงานเป็นทีม

2. ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 4 วิธี ปรากฏในเอกสาร 2 ฉบับ ดังนี้

หนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เล่ม 13 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2504, น. 81 - 84) ได้ระบุถึงการจับช้างที่ปรากฏในกฎหมายเทียรบาล ตอนว่าด้วยอัยการช้างมี 4 อย่าง ตั้งแต่โบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ โพนช้าง วังช้าง คล้องในเพนียด และคล้องช้างโขลงกลางแปลง

หนังสือตำนานการจับช้าง ฮ. ไพรวัย (2481) ปรากฏวิธีการจับช้าง ได้แก่ การโพนช้างเอื้องในกลางป่า วิธีชุดหลุมพราง วิธีการจับช้างในคอก และจับช้างกลางแปลง

3. ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 5 วิธี ปรากฏในเอกสาร 1 ฉบับ ดังนี้

“ตำราคล้องช้างว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น”เอกสารเลขที่ 98 มัดที่ 1 มีเนื้อหากล่าวถึงวิธีจับช้างป่า 5 อย่าง ได้แก่ 1) จับช้างป่ากลางแปลง ที่เรียกว่า แหกโพน หรือโพนแหก 2) จับช้างป่าด้วยการตั้งคอกหรือเพนียด 3) การจับช้างโดยชุดหลุม 4) การจับช้างในน้ำ ใช้เรือเป็นพาหนะขับไล่ 5) การจับช้างลูกบ้าน



4. ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 6 วิธี ปรากฏในเอกสาร 1 ฉบับ ดังนี้

หนังสือเรื่องของช้าง กองโฆษณาการ กรมรถไฟ (2537, น. 42) กล่าวถึงวิธีการจับช้างสรุปได้ว่า วิธีการจับช้างที่ปรากฏนั้นมีอยู่ 6 อย่าง คือ 1) จับโดยขับไล่กลางแปลง หรือเรียกว่า แหกโพนช้าง 2) การจับโดยจัดสร้างเพนียดในท่าเลที่ช้างเคยหากิน 3) การจับโดยชุดหลุมพราง 4) ต้อนช้างลงน้ำลึก แล้วใช้เรือเป็นพาหนะขับไล่ 5) จับโดยอาศัยช้างพังเป็นช้างต่อ 6) การจับช้างลูกบ้าน

5. ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 7 วิธี ปรากฏในเอกสาร 2 ฉบับ ดังนี้

แผนงานโครงการพิชิตล่องช้าง (ตำราหลวง) ณ เพนียดล่องช้าง ท้องทุ่งทะเลหญ้า จ. พระนครศรีอยุธยา ปางช้างอยุธยาแลเพนียด (2541, น. 17 - 26) ให้ข้อมูลเพิ่มเติมสรุปได้ว่า วิธีการจับช้างที่ทำสืบต่อกันมานั้นมี 3 วิธีที่กล่าวไป แต่วิธีการจับช้างโบราณมี 7 วิธี ได้แก่ 1) การวังช้าง 2) การแหกโพนช้าง 3) การคล้องช้างหรือจับช้างในเพนียด 4) การจับช้างด้วยวิธีหลุมพรางหรือหลุมหลวง 5) การจับช้างในน้ำลึก 6) วิธีใช้ช้างพังเป็นช้างต่อ 7) การจับช้างลูกบ้าน

หนังสือช้างราชพาหนะ อนุรักษ์ภัทร จันทวิช (2542, น. 106 - 108) ระบุเพิ่มเติมว่าการจับช้างโดยทั่วไปในสมัยโบราณมี 7 วิธี คือ 1) การแหกโพนช้าง 2) การคล้องช้างหรือจับช้างในเพนียด 3) การวังช้าง 4) การใช้หลุมพราง 5) การจับในน้ำ 6) การจับโดยใช้ช้างพังเป็นช้างต่อ 7) การจับช้างลูกบ้าน

จากการแบ่งวิธีการจับช้างของไทยโดยแบ่งตามจำนวนวิธีการจับ ออกเป็น 5 ชุดข้างต้น พบจำนวนวิธีการจับช้างที่ปรากฏ โดยเรียงลำดับจำนวนวิธีการจับช้างจากมากไปน้อย ได้แก่

- | | |
|---------------------------------------|---------------------------|
| 1. ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 7 วิธี | ปรากฏในเอกสารจำนวน 2 ฉบับ |
| 2. ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 6 วิธี | ปรากฏในเอกสารจำนวน 1 ฉบับ |
| 3. ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 5 วิธี | ปรากฏในเอกสารจำนวน 1 ฉบับ |
| 4. ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 4 วิธี | ปรากฏในเอกสารจำนวน 2 ฉบับ |
| 5. ชุดที่ระบุวิธีการจับช้างไว้ 3 วิธี | ปรากฏในเอกสารจำนวน 4 ฉบับ |

จากวิธีการจับช้างที่ปรากฏในเอกสารแต่ละเล่มที่อาจมีความเหมือนหรือต่างกันไปในนั้น เมื่อนำมาพิจารณาแล้วพบว่า วิธีการจับช้างสามารถสรุปให้เห็นได้ 3 ส่วน คือ วิธีการจับช้าง



ที่มีมาแต่โบราณ วิธีการจับช้างที่นิยมปฏิบัติกันมา และวิธีที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่อยู่ในกฎหมายอนุญาตตามพระราชบัญญัติสำหรับรักษาช้างป่า พ.ศ. 2464 โดยมีรายละเอียดดังนี้

ส่วนที่ 1 เป็นวิธีการจับช้างที่มีมาแต่โบราณ

จากการจัดชุดที่ระบุวิธีการจับช้างรวมถึงข้อมูลหลักฐานอื่น ๆ ที่พบเพิ่มเติม จะได้วิธีการจับช้างทั้งหมด 10 วิธี ได้แก่ 1) การแซกโพนช้าง 2) การคล้องช้างหรือจับช้างในเพนียด 3) การวังช้าง 4) การใช้หลุมพราง 5) การจับในน้ำ 6) การจับโดยใช้ช้างพังเป็นช้างต่อ 7) การจับช้างลูกบ้าน 8) การคล้องช้างกลางแปลง 9) การทิ้งเชือกบาศหรือบาศขัด 10) การจับในซอง

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2504, น. 81) กล่าวถึงวิธีการจับช้างของหลวงตั้งแต่โบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตามกฎหมายเถยบาลว่าด้วยอัยการช้างมี 4 อย่าง ซึ่งหนึ่งในนั้นกล่าวถึงการคล้องช้างโคลงกลางแปลง ซึ่งวิธีนี้จะกระทำต่อจากกการคล้องในเพนียด และเมื่อพิจารณาวิธีการจับแล้วก็น่าจะสามารถแยกได้เป็นอีกหนึ่งวิธีจึงจัดเป็นวิธีที่ 8

นอกจากนี้ยังพบว่า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2504, น. 120) ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่าสนใจว่า แต่โบราณมีวิธีคล้องช้างด้วยการ “ทิ้งเชือกบาศ” อีกอย่างหนึ่ง สอดคล้องกับกฎหมายเถยบาลมาตราหนึ่งว่า *ถ้าเสด็จทรงบาศไซ้ผู้ขี่กลางบรรดา (คือสำหรับ) ยื่นบาศนั้นให้ดูกาลเทศะ ถ้าเถื่อนต่ำตาเรียกบาศให้ยื่น ถ้าช้างพระที่นั่งต่ำตาเรียกบาศอย่ายื่น* คำว่า “ทรงบาศ” น่าจะหมายถึงทิ้งเชือกบาศ และมีคนที่เรียกว่า “กลางช้าง” เป็นผู้ยื่นเชือกบาศถวาย เพราะถ้าคล้องโดยใช้คันจามก็น่าจะมีการระบุคำ “คันจาม หรือ ไม่คันจาม” ไว้ในขณะเดียวกัน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2504, น. 133) ก็ทรงเห็นพ้องกันว่า การคล้องด้วยวิธีทิ้งเชือกบาศเป็นวิธีแต่เดิมชื่อว่า “บาศขัด” ซึ่งทำได้ยากมาก ภายหลังจึงใช้บ่วงบาศเสียบคันจามคล้องแทน จะเห็นว่าวิธีทิ้งเชือกบาศนี้มีมาก่อนแล้ว ดังนั้น วิธีทิ้งเชือกบาศ หรือ บาศขัด นับเป็นวิธีการจับช้างในสมัยโบราณอีกวิธีหนึ่ง จึงนับเป็นวิธีที่ 9

นอกจากวิธีการจับช้างต้นแล้ว กองโฆษณาการ กรมรถไฟ (2537, น. 59) ได้กล่าวถึง “การจับในซอง” ว่าเป็นอีกวิธีหนึ่งของการคล้องเพนียด ในขณะเดียวกัน ญัฎฐภัทร จันทวิช (2542, น. 120) ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า การจับช้างในซอง เป็นการคล้องช้างในคอก หรือเพนียดอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งนิยมทางภาคใต้ ในอีกด้านหนึ่ง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2504, น. 112 - 113) ทรงกล่าวถึงคำบอกเล่าของ ลับเบ เตอะ ชั่วสี ที่หม่อมเจ้าดำรงสดทรงแปลไว้ในเนื้อหาที่แปลนั้นเล่าถึง ลับเบ เตอะ ชั่วสี



ได้ตามเสด็จสมเด็จพระนารายณ์ไปจับช้างที่เพนียดลพบุรี กล่าวความเป็นสองตอน ตอนหนึ่งกล่าวถึงวิธีเอาช้างตัวเมียไปปล่อยช้างป่า (ตัวสำคัญ) ให้ติดตามมาเข้าเพนียดแล้วขังไว้ (ไม่คล้อง) แล้วคอยปลอบโยน ไม่นานก็เชื่อง อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงวิธีจับของว่าตอนโคลงเข้าไว้ในเพนียดแล้วเปิดกระบวยให้ออกลอดของช้างชนวนลอดออกของไปแล้วแต่ช้างป่าไม่ตามออกไป ต้องเอาคนมัดลอดของ พอช้างป่าลอดออกของก็ปิดของเอาไว้ แล้วคนหลายคนก็เข้าผูกมัดด้วยความชำนาญ เสร็จแล้วเปิดของช้างก็วิ่งออกไป ช้างคงคิดว่าจะไปได้แต่ติดเชือก ขณะนั้นช้างที่ฝึกหัดแล้วสองตัวก็เข้าพินิจลากเอาไปที่ผูก ถ้าไม่ไปเอาช้างอีกตัวหนึ่งรูกันก็ต้องไป ที่ผูกนั้นใช้เชือกผูกติดกับคอคร่อมเสาเป็นห่วง ช้างจะหมุนไปทางไหนเชือกก็หมุนตามไป ในมุมของปางช้างอยุธยาแลเพนียด (2541, น. 24) กล่าวเรื่องการจับในของสามารถสรุปว่า การจับช้างในของเป็นการจับช้างขนาดใหญ่ที่ช้างต่อธรรมดาไม่สามารถเข้าไปผูกหรือทานกำลังได้ การจับในของนี้เป็นที่บังคับซึ่งช้างไม่สามารถกลับตัวได้ หมอช้างและความมีความชำนาญจึงจับผูกได้เร็วพอที่ช้างเถื่อนจะไม่ทำอันตราย จากหลักฐานส่วนนี้ทำให้เห็นถึงความต่างของการจับแบบคล้องช้างในเพนียด ถึงแม้การคล้องในเพนียดจะเป็นการจับช้างขนาดใหญ่ เช่นเดียวกับการจับช้างในของ แต่มีความต่างคือ จำนวนของช้างที่ถูกต้อนให้เดินตามช้างนำเข้ามาอยู่ในเพนียดมีจำนวนถึง 20 - 50 เชือก รวมทั้งมีวิธีการบางอย่างที่ต่างกัน (ปางช้างอยุธยาแลเพนียด, 2541, น. 23) จากคำกล่าวและหลักฐานข้างต้นพิจารณาแล้วเห็นว่าแม้ว่าการจับช้างในของจะกระทำในบริเวณเพนียดเช่นกัน แต่ก็ยังมีวิธีการบางอย่างที่ต่างกัน ผู้วิจัยจึงมองว่าอาจจะเป็นวิธีการจับช้างในสมัยโบราณอีกวิธีหนึ่งได้ จึงนับเป็นวิธีที่ 10

ส่วนที่ 2 เป็นวิธีที่นิยมปฏิบัติกันนั้นจะมี 3 วิธี คือ 1) การวังช้าง 2) การโพนช้างกลางแปลงหรือการแซกโพน และ 3) การจับช้างในเพนียด

จากข้อมูลที่มีการบันทึกไว้ในเอกสารต่าง ๆ นั้นจะปรากฏว่าวิธีที่นิยมสืบต่อมามี 3 วิธีข้างต้น โดยส่วนใหญ่ในอดีตกษัตริย์ของไทยหลายพระองค์ใช้วิธีการโพนช้าง การวังช้าง และการคล้องในเพนียด เพื่อเสด็จออกจับช้างมาใช้ หรือแม้แต่เพื่อเป็นการกีฬา หรือการแสดงเพื่อความบันเทิง นอกจากนี้ยังสังเกตได้จากกลุ่มชาติพันธุ์ส่วยที่ยังพอมีกุุ่มคนเลี้ยงช้างหลงเหลือให้เห็นอยู่ในปัจจุบันดังข้อมูลในเอกสารรายงานทางวัฒนธรรมพื้นบ้านชาวไทยส่วยเลี้ยงช้างสุรินทร์ ครั้นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทรงงานทางวิชาการหมู่บ้านช้าง บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ (2533, น. 26) ที่กล่าวถึง วิธีการ



จับข้าง 3 วิธี ได้แก่ การวังข้าง การโพนข้าง และการคล้องข้าง (การคล้องในเพนียด) ล้วนเป็นวิธีการที่ชาวส่วยใช้กันมาแล้วทั้งสิ้น

ส่วนที่ 3 เป็นวิธีที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่อยู่ในกฎหมายอนุญาตตามพระราชบัญญัติสำหรับรักษาช้างป่า พ.ศ. 2464 มี 2 วิธี เท่านั้น คือ 1) วิธีแซกโพนข้าง 2) วิธีการจับข้างในเพนียด ซึ่งมีการบัญญัติถึงการเสียค่าภาคหลวงว่า การจับข้างต้องเสียค่าภาคหลวงร้อยละ 20 จากราคาข้างที่เจ้าพนักงานและนายคอกช่วยกันประเมินค่าได้ แต่มีช้างบางชนิดที่กำหนดไว้อีกว่าหากผู้ใดได้ก็ต้องตกเป็นสมบัติของแผ่นดิน เช่น ช้างมงคล เจ็ดประการ และช้างสีประหลาด เป็นต้น ซึ่งแต่เดิมผู้จับข้างให้เป็นช้างหลวงตามอัตราที่ทางราชการกำหนด เรียกว่า ช้างหัวป่า (ปางช้างอยุธยาแลเพนียด, 2541, น. 18) ซึ่งวิธีการแซกโพนเป็นวิธีการของกลุ่มชาวส่วยหรือคนเลี้ยงช้างบางกลุ่มกระทำกันนับว่าหลงเหลือในลักษณะที่เป็นวิธีการจับของชาวบ้าน ส่วนวิธีการจับในเพนียด ครั้งหนึ่งเคยหลงเหลือให้เห็นในลักษณะของการแสดงเพื่อต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองที่จัดโดยราชสำนักและเป็นการแสดงเพื่อความบันเทิงของราษฎรในเวลาต่อมา

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาารูปแบบวิธีการจับช้างของไทย

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2504, น. 115) ทรงแสดงข้อคิดเห็นว่า รูปแบบของวิธีการจับช้างนั้นมี 2 อย่างเท่านั้น คือ ต้อนเอาเข้าคอกจับอย่างหนึ่ง กับ ไล่ตะลุยจับในที่แจ้งอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งอะไร ๆ ก็รวมอยู่ในสองอย่างนั้น ส่วนกระบวนการหรือขั้นตอนอาจปรับไปตามกำลังของผู้จับและภูมิลำเนาที่ช้างอยู่ ในขณะที่กรมศิลปากร ได้จัดรูปแบบที่สอดคล้องกัน คือ การจับข้างหรือการคล้องข้างนั้น แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ การโพนข้าง ได้แก่ การจับข้างในพื้นที่ราบ หรือวังข้าง เป็นการจับข้างในพื้นที่สูง มีภูเขามาก และการคล้องข้างในพื้นที่ที่จัดเตรียมไว้โดยเฉพาะ (กรมศิลปากร, 2550, น. 285) ซึ่งจากทั้งสองแนวคิดเป็นการจัดในลักษณะที่จับในพื้นที่โล่งกว้าง และพื้นที่จำกัด เมื่อนำผลการศึกษาในวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ที่ได้วิธีการจับช้างทั้งหมด 10 วิธี มาพิจารณาโดยใช้แนวทางของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และกรมศิลปากร ปรากฏผลการศึกษารูปแบบวิธีการจับช้างของไทย แบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้



รูปแบบที่ 1 ไส้ตะลุยจับในที่แจ้ง

รูปแบบนี้เป็นการจับในที่โล่งแจ้งซึ่งไม่อยู่ในพื้นที่จำกัด ซึ่งได้แก่ วิธีการโพนข้าง และการจับในน้ำ

วิธีการโพน เป็นการไล่จับข้างในป่าดงและบนภูเขาโดยการไล่จับทีละตัว โดยใช้เชือกบาศที่ทำจากหนัง คล้องให้ถูกเท้าหลังของข้าง การจับวิธีนี้เป็นวิธีที่ราษฎรทางภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือนิยมใช้กัน (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542, น. 109) และในอดีตการจับข้างวิธีนี้ยังปรากฏเป็นวิธีหลวงด้วยอีก ประการ เนื่องจากมีพระมหากษัตริย์ที่โปรดการโพนข้างหลายพระองค์ เช่น สมเด็จพระนารายณ์ มหาราชโปรดและเสด็จโพนข้างด้วยพระองค์เองเหมือนเช่นหมอข้างสามัญซึ่งเป็นการเสี่ยงภัยมาก ทำให้มีพระราชกำหนดบทพระอัยการตั้งขึ้นในกฎหมายเตียรบาล สำหรับเจ้าหน้าที่ที่โดยเสด็จหลาย มาตราเพื่อป้องกันภัยอันตรายที่อาจเกิดแก่พระมหากษัตริย์ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2556, น. 505) เช่น มาตรา 40 เป็นต้น ที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์เสด็จคล้องข้างในป่าว่าถ้าข้างป่า ต่ำกว่าให้ยื่นบาศถวาย แต่ถ้าพระที่นั่งต่ำกว่าห้ามยื่นบาศถวายเป็นอันขาด ดังข้อความว่า “เสด็จคล้องข้างเถื่อน ถ้าข้างเถื่อนต่ำตาและทรงเรียกบาศให้ยื่นถวาย ถ้าข้างพระที่นั่งต่ำตา ทรง เรียกอย่ายื่น หากจะทรงพันตายก็ต้องยอมตาย ถ้ายื่นให้และข้างพระที่นั่งเป็นอันตรายโทษถึงตาย (บทที่ 40 แห่งกฎหมายเตียรบาล พ.ศ. 2001)” เป็นต้น (พิชาน ดโนทัย, 2528, น. 19)

การจับในน้ำจะจับในเวลากลางวัน บริเวณที่เป็นป่าทึบทุ่ง และต้องเป็นทำเลที่น้ำลึก รวมถึงเป็นทำเลที่ข้างชอบหากินอยู่กลางทุ่งทั้งกลางวันและกลางคืน สิ่งที่น่าสนใจคือ การจับวิธีนี้จะ ใช้เรือเป็นพาหนะเรียกว่า “เรือต่อ” แทน “ข้างต่อ” ใช้ “เชือกมะลิลา” แทน “เชือกบาศ” (ที่ทำจากหนัง) และใช้เชือกคล้องที่ “คอ” แทนการคล้องที่ “เท้า” และสิ่งที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ ต้องทำลูกสลักที่บ่วงไว้ให้พอดีเพื่อไม่รัดคอข้างได้ อย่างไรก็ตาม บนบกจะมีข้างต่อ ที่เตรียมไว้ในกรณีต้องการความช่วยเหลืออีกด้วย (วิศิรา โกรทินธาคม, 2564, น. 181) สำหรับวิธีนี้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าน่าจะเป็นวิธีที่ชาวบ้านนิยมใช้กันมากกว่า ซึ่งสอดคล้องกับ ข้อสังเกตเพิ่มเติมของสมเด็จพระเจ้า ฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2504, น. 116) ที่ให้ไว้ว่าการจับในน้ำเป็นวิธีที่ชาวบ้านจับ เมื่อข้างอยู่ในน้ำแล้วไม่สามารถจะทำอะไรแก่ใคร ได้ ทำให้เข้าจับมัดได้ง่าย



รูปแบบที่ 2 ต้อนเอาเข้าคอกจับ หรือในบริเวณที่กำหนด

รูปแบบนี้จะมีการสร้างอาณาบริเวณเหมาะสมในการจับ รวมถึงสร้างในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ มีช้างป่าอาศัยหรือชอบมาหาอาหารในบริเวณนั้น ซึ่งได้แก่ วิธีการวิ่งช้าง การคล้องในเพนียด การคล้องช้างกลางแปลง การจับช้างในช่อง และการใช้หลุมพราง

การวิ่งช้าง เป็นการตั้งคอกจับช้างแบบวิธีหลวงของกรมพระคชบาล ซึ่งกล่าวถึงการตั้งคอกจับช้างว่าปรากฏในกฎมณเฑียรบาล มาตราที่ 43 ว่า “อนึ่งเสด็จวางช้างให้ตั้งเชือกตั้งค่ายพรางและช้างอยู่ในเล้าไซ้ ใช้ตั้งอาญาคือว่า ห้ามปากเสียงอื้ออึงต่าง ๆ อนึ่งถ้าค่ายทำแล้วมันคง และช้างออกหน้าที่ให้ตระเวนเรียบเสีย ถ้าช้างสำคัญฆ่าทั้งโคตร” ในขณะเดียวกันก็เป็นการจับแบบชาวบ้านอีกด้วย ซึ่งจะนิยมจับในบริเวณที่มีภูเขามาก เช่น ในภาคเหนือและภาคใต้ บริเวณที่ตั้งคอกจะเป็นบริเวณชอกเขา เมื่อพบโขลงช้างเถื่อนเข้ามาก็จะจับได้หมด (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542, น. 104) โดยจะนิยมทำกันมากทางภาคใต้ จะมีหมอเผ่าเป็นผู้ควบคุมตั้งแต่การทำพิธีปลีกรรมบูชาครูแล้วไปเลือกหาชัยภูมิที่ตั้งคอก ซึ่งทำเป็นคอกทึบทั้ง 3 ด้าน แล้วไล่ช้างทั้งโขลงเข้าคอกแล้วคล้องจับทุกตัว (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542, น. 107) ส่วนลักษณะคอกจับช้างมี 3 แบบ ได้แก่ คอกเหลี่ยม (หรือ คอกน้ำเต้า) เป็นคอกสองห้องสำหรับจับช้างจำนวนมาก คอกพาลี และคอกแม่วี เป็นคอกขนาดเล็กมีห้องเดียวจับช้างได้น้อยกว่า (กรมศิลปากร, 2550, น. 257 - 258) ซึ่งคอกแม่วีจะมีขนาดเล็กที่สุด และจะทำประตูบานปิดเหมือนประตูธรรมดา ซึ่งต่างจากคอกเหลี่ยมและคอกพาลีที่ใช้วิธีการตัดเชือกเพื่อปิดประตูคอก (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2556, น. 542) นอกจากนี้ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2564, น. 39) ยังได้กล่าวเพิ่มเติมอีกว่าการวิ่งช้างเป็นการใช้ช้างต่อซึ่งเป็นช้างบ้านที่ฝึกหัดไว้ดีแล้วให้ฟังคำสั่งของควาญในการติดตามโขลงช้างป่า รู้วิธีการหลอกล่อไล่ต้อนช้างป่าให้เดินมารวมกันเป็นวงในที่โล่งมีช้างต่อล้อมอยู่ ควาญได้จังหวะจะทอดบาศลงคล้องช้าง โดยที่ไม่มีจังหวะในการพิจารณาคัดเลือกช้าง ช้างที่ได้อาจมีลักษณะต่าง ๆ กัน ที่สำคัญต้องมีขนาดเล็กกว่าช้างต่อ ซึ่งหากได้ช้างไม่ถูกต้องตามลักษณะและขนาดที่ต้องการก็จะปล่อยไป

การคล้องในเพนียด หรืออาจเรียกอีกอย่างว่า การจับช้างในคอก (คอกในที่นี้หมายถึงเพนียด เป็นคอกใหญ่สำหรับช้างทั้งโขลง) เป็นการสร้างคอกขึ้นในป่าแล้วใช้ช้างต่อต้อนโขลงช้างป่าจำนวนประมาณ 40 - 50 เชือกให้เดินเข้ามาในคอกที่สร้างขึ้นแล้วควาญจึงเลือกคล้องช้างตัวที่ต้องการ เมื่อได้ช้างตามความประสงค์แล้ว ส่วนที่เหลือก็ปล่อยเข้าป่าไป (ก่องแก้ว วีระประจักษ์,



2564, น. 39) การสร้างเพนียดสำคัญอยู่ที่การเลือกทำเลในการสร้างเพนียดซึ่งต้องเป็นบริเวณที่ช้างพลีธมมาหากินอยู่ประจำ จะทำให้ง่ายต่อการกวาดต้อนโขลงให้มาเข้าในเพนียด ซึ่งบริเวณที่เหมาะสมที่สุดจะต้องเป็นทางแคบคือบริเวณชอกเขาหรือกัวเขา เพราะจะได้ไม่เปลืองทุนหรือแรงงานในการทำปีกกาให้ใหญ่โต และเป็นเขตที่มีต้นไม้ใหญ่พอที่จะตัดมาทำเสาเพนียดได้ง่าย เพราะเสาเพนียดจะต้องมีขนาดโตกว่า 4 กำขึ้นไป (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542, น. 111) การจับช้างแบบคล้องเพนียดนั้นด้านในสุดของบริเวณภายในเพนียดจะมีวงพาดเป็นคอกเล็กและแคบสำหรับขังช้างสำคัญตัวเดียว บางครั้งอาจเรียกว่า คล้องในวงพาด ซึ่งจะเป็นการจับช้างในบริเวณที่แคบกว่าและค่อนข้างอันตรายมากกว่าซึ่งจะใช้จับช้างพลายที่มีขนาดใหญ่ที่สูงกว่า 4 - 5 ศอก เมื่อจับได้แล้วก็จะนำเข้ามาไว้ในวงพาด (ตรงกลางเพนียด) เพื่อนำมาฝึกหัดไว้ใช้ในการรบ (กรมศิลปากร, 2555, น. 359) แต่ภายหลังไม่ได้ใช้วงพาดนั้นแล้วจึงปลุกศาลกำมะลอลงในกลางคอกเล็กนั้น (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยามะลอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2504, น. 114 - 115) ในการจับวิธีนี้เจ้ากรมเพนียดชาวซ้ายจะส่งช้างคล้อง ฝ่ายละ 1 เชือก กับช้างค้ำ ฝ่ายละ 1 เชือก เข้ามาในเพนียดทางประตูโตงเตงด้านหลัง แล้วหมอคคล้องของช้างคล้องจะถือไม้คันทามสอดบ่วงบาศ ขดเชือกบาศพาดอยู่บนหลังช้าง ควบคุมท้ายถือไม้บัง คุมของช้างค้ำถือหอก ควบคุมถือง้าว เข้าคล้องช้างเถื่อนตามที่ได้รับพระราชดำรัสว่าให้คล้องเชือกไหน (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542, น. 116) ช้างคล้อง หรือเรียกอีกอย่างว่าช้างเชือก จะทำหน้าที่เดินต้อนโขลงให้วนรอบหอพะที่อยู่มากลางเพนียด และทำหน้าที่คล้อง ส่วนช้างค้ำจะทำหน้าที่ป้องกันช้างเถื่อนไม่ให้ทำอันตรายแก่ช้างคล้อง

อ.ไพฑูริย์ ให้ข้อมูลเพิ่มเติมที่น่าสนใจว่า การจับช้างในคอกของกรุงสุโขทัยไม่แปลกไปจากวิธีการจับช้างในวงพาดในสมัยรัชกาลพระรามาธิบดีที่ 5 (ปัจจุบันคือ รัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ซึ่งเป็นความเห็นที่สอดคล้องและแสดงให้เห็นว่าเป็นวิธีการเช่นเดียวกับการคล้องในเพนียด คือ มีข้อความกล่าวถึงว่า เมื่อการจับช้างในคอกเป็นการสะดวกยิ่งกว่าการจับอย่างโพน เราจะเลือกจับช้างดี ๆ ชนิดไหนก็ได้ตามความประสงค์ ครั้นคัดเลือกเอาช้างดีไว้ส่วนช้างที่ยังไร้ราชการไม่ได้หรือเป็นช้างพังที่ไม่ต้องด้วยลักษณะก็ปล่อยเข้าไป (อ.ไพฑูริย์, 2481, น. 21) จากข้อมูลทำให้เห็นว่าวิธีการจับช้างในคอก หรือ เพนียด นั้นมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยอีกด้วย

การคล้องช้างกลางแปลง มักจะกระทำต่อจากการคล้องในเพนียด เป็นการคล้องช้างเป็นโขลงเช่นเดียวกับการคล้องในเพนียด แต่จะทำการคล้องบริเวณลานราบด้านหลังเพนียด จะมีวิธีการคล้ายกับการคล้องในเพนียด นอกจากนี้ ณัฐภัทร จันทวิช (2542, น. 117)



ยังกล่าวการคล้องกลางแปลงนี้มีวิธีการคล้ายกับการคล้องในการแขกโพน และการปักต่อนไผ่โคลงอีกด้วย การคล้องกลางแปลงมีความง่ายกว่าการคล้องในเพนียด เนื่องจากมีบริเวณในการคล้องที่กว้างกว่า คล้องเฉพาะข้างพลายที่มีขนาดเล็กกว่าซึ่งมีความสูงไม่เกิน 4 ศอก กับข้างพังคล้องในจำนวนที่มากกว่า แต่ต้องใช้ข้างเชือก หรือ ข้างคล้อง จำนวนมากขึ้น (กรมศิลปากร, 2555, น. 362) โดยใช้ข้างคล้องจำนวนไม่ต่ำกว่า 4 เชือก ไผ่คล้องข้างโดยไม่ใช้ข้างค้ำเพราะใช้ข้างต่อของกรมโคลงคอยช่วยเหลือ (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542, น. 117) การคล้องกลางแปลงนี้จะไม่มีเสาวงพาด จะมีแต่ข้างค้ำ คือข้างที่ยืนร่ายล้อมโคลงข้างป่ายอยู่ห่าง ๆ

การจับข้างในช่อง เป็นการคล้องในคอก หรือเพนียด อีกวิธีหนึ่งที่นิยมทางภาคใต้ การจับข้างในช่องเป็นการจับข้างที่มีขนาดใหญ่ที่ข้างต่อธรรมดาไม่สามารถเข้าไปผูกหรือทานกำล้งได้ (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542, น. 120-121) ซึ่งสอดคล้องกับ กองโฆษณาการ กรมรถไฟ (2537, น. 59) ที่กล่าวว่า การจับในช่อง เป็นอีกวิธีหนึ่งของการคล้องในเพนียด ซึ่งจะจับแต่ข้างขนาดใหญ่ที่เหลือกำล้งข้างบ้านจะเข้าไปผูกหรือทานกำล้งได้ เมื่อข้างเดินเข้ามาถึงในช่องแล้วจะไม่สามารถกลับตัวไปไหนได้ แต่การจับข้างแบบนี้มักจะเลี้ยงไม่รอดเนื่องจากจะบอบช้ำจากการถูกจับ ถูกตีในระหว่างการฝึกในส่วนที่เป็นการสร้างคอกนั้น ฮ. ไพรวัล (2481, น. 18) กล่าวไว้ว่า คอกปลูกสร้างขึ้นในป่าดงใหญ่ ๆ ทำเป็นลักษณะเช่นเดียวกับคอกแม่วี หรือคอกค่อน้ำเต้า

การใช้หลุมพราง วิธีการใช้หลุมพรางนี้เป็นการจับย่อย จะติดข้างเถื่อนได้ไม่เกิน 2 - 3 เชือก เพราะหลุมไม่ได้มีขนาดใหญ่นัก ขนาดของหลุมที่ขุดจะมีขนาดกว้าง 1 วา ยาว 6 ศอก ลึก 5 ศอก ที่ปากหลุมทั้ง 4 ด้าน ต้องเซาะดินทำลันเพื่อวางไม้คร่ำและไม้ฟากไว้บนนั้น แล้วใช้ดินและใบไม้กลบบนปากหลุมเพื่อไม่ให้ข้างสงสัย (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542, น. 123) ส่วน ฮ. ไพรวัล (2481, น. 16 - 20) ได้แสดงภาพวาดและเนื้อหาของการจับข้างวิธีนี้ไว้เพียงเล็กน้อยว่า ในการเลือกสถานที่ในการทำหลุมพรางจะต้องเลือกบริเวณที่ข้างโคลงนั้นผ่านลงไปกินน้ำ เมื่อข้างเดินผ่านมาแล้วตกลงไปในหลุมพราง พวกมนุษย์ที่แอบซ่อนอยู่จะส่งเสียงดังเพื่อให้ข้างข้างบนเชือกอื่น ๆ ตกใจวิ่งหนีไป จากนั้นก็จะนำข้างขึ้นมาจากหลุม แล้วพากลับไปฝึกหัดซ้ำต่อไป ในขณะที่ กองโฆษณาการ กรมรถไฟ (2481, น. 61 - 62) ได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมอย่างน่าสนใจว่า การเลือกสถานที่ขุดหลุมจะเลือกเช่นเดียวกับการตั้งคอกหรือเพนียดคือไม่เฉพาะแค่เลือกในชอกห้วยหรือกัวเขา แต่จะเป็นป่าชนิดใดก็ได้ สำคัญอยู่ที่เส้นทางเดินของข้าง หรือที่เรียกว่า ด่านข้าง ในส่วนของการนำข้างขึ้นมาจากหลุมพรางนั้น จะต้องรีบทำช่องอย่างจับข้างเข้าปลอกไว้ที่หน้าหลุมโดยเร็วที่สุด โดยไม้ที่ทำช่องจะต้อง



เตรียมพร้อมก่อนช้างตกหลุม เมื่อทำของพร้อมแล้วก็หาไม้ท่อนหรือเสาขนาดใหญ่ทั้งลงไปในหลุมหลาย ๆ ท่อน เพื่อให้ช้างเหยียบเดินขึ้นมาจากหลุมได้ถนัด โดยจะต้องทิ้งไม้ท่อนด้านที่ช้างจะเข้าช่อง เมื่อช้างเข้าช่องแล้วก็จะใช้ไม้ท่อนสอดเข้าไประหว่างขาหน้ากับขาหลังเพื่อให้ช้างตรึงตัว คนที่อยู่ข้างนอกช่องใช้เชือกมัดโคนขาหน้าตรึงไว้กับเสาของให้แน่นแล้วใช้เชือกมัดเท้าหลังไว้อีกเส้นหนึ่ง แล้วคล้องเท้าหน้าอีกขาหนึ่งรวบให้ติดกันอย่างตบล็อคให้แน่น และใส่รัดประโคนกับสายทามคออย่างคล้องข้างกลางแปลง เมื่อเสร็จแล้วนำช้างต่อเข้าเทียบ คือมัดทามคอติดกับช้างต่อและรื้อของออกจากนั้นนำไปโยงไว้กับต้นไม้อย่างเดียวกับแขกโพนช้าง อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (2504, น. 115) ได้ให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจับช้างด้วยวิธีชุดหลุมพรว่า การจับช้างวิธีนี้เป็นวิธีที่แปลกและไม่น่าเชื่อ ซึ่งเห็นว่าช้างตกหลุมอาจทำให้ช้างขาหักได้ วิธีจับเช่นนี้อาจเทียบเคียงมาจากวิธีของฝรั่งที่ใช้ปืนยิงสัตว์เพื่อเอาอวัยวะบางอย่าง หากมองในแง่การจับตายเนื่องจากไม่มีปืนนั้นอาจมองว่าน่าเชื่อมากกว่า

รูปแบบที่ 3 อื่น ๆ ได้แก่ การทิ้งเชือกบาศ การจับโดยใช้ช้างพังเป็นช้างต่อ และการจับช้างลูกบ้าน

วิธีการทิ้งเชือกบาศ น่าจะเป็นวิธีที่ใช้ประกอบกับการจับช้างในวิธีอื่น ๆ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (2556, น. 523) ได้ให้ข้อสังเกตไว้พอสรุปได้ว่า วิธีนี้เป็นวิธีที่ก่อนหน้านี้ไม่มีการใช้ไม้ค้ำจามมาช่วยในการคล้อง แต่เป็นการนำเชือกบาศมาทิ้งลงให้อยู่ในตำแหน่งที่ช้างจะยกเท้าก้าวเดิน ซึ่งตามหนังสือเก่าที่ว่าด้วยพระเจ้าแผ่นดินทรงคล้องช้างจะใช้คำว่า ทรงบาศหรือให้ ถวายเชือกบาศ ซึ่งไม่มีการกล่าวถึงไม้ค้ำจามเลย ซึ่งวิธีนี้ผู้ที่ทิ้งเชือกบาศจะต้องมีความแม่นยำมาก จะเห็นว่าในเวลาถัดมามีการใช้ไม้ค้ำจามเข้ามาช่วยในการคล้อง ดังนั้นวิธีการทิ้งเชือกบาศดังที่กล่าวมาจะเป็นวิธีที่ใช้ประกอบในการจับช้างในวิธีอื่น ๆ ด้วย นอกจากนี้ยังมีหลักฐานเพิ่มเติมอีกว่า ลักษณะคล้องช้างโบราณมี 2 อย่าง คือ ใช้ “ทิ้ง” บ่วงเชือกบาศให้ไปคล้องตีนช้าง ตรงกับที่ฝรั่งเรียกว่า “แลสซู” (Lasso) อย่างหนึ่ง เอาบ่วงเชือกบาศติดปลายไม้ค้ำจาม “ทอด” ดักให้ช้างเหยียบก้าวลงไปในบ่วง อย่างหนึ่ง คล้องด้วยการทิ้งเชือกบาศนั้นยากมาก วิธีนี้จึงสูญหายไปยังคงใช้แต่คล้องด้วยค้ำจามอย่างเดียว (สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2556, น. 588)

ส่วนการจับช้างด้วยวิธีใช้ช้างพังเป็นช้างต่อนั้น เจ้าของจะเลี้ยงแบบปล่อยให้เป็นอิสระและไปหาช้างพลายในป่าเอง โดยจะมีเชือกใหญ่ผูกติดตัวไปด้วย ช้างพังจะถูกฝึกเรื่องการผูกบาศเชือกมาเป็นอย่างดี และสามารถมีวิธีการทำให้ช้างป่าสนใจแล้วเข้ามาคลอเคลียช้างต่อ



ข้างต่อใช้วงลูกปลาจนข้างปาตายใจ แล้วใช้วงจับเชือกที่ติดตัวมาด้วยผูกเท้าข้างปาไว้จนแน่นและนำข้างปามาให้เจ้าของได้ (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542, น. 124) ในทางตรงกันข้าม สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ให้ข้อสังเกตว่า การจับโดยใช้ข้างพังเป็นข้างต่อเป็นวิธีที่ดูไม่ค่อยน่าเชื่อถือเหมือนเรื่องแต่งขึ้น และต่างจากวิธีที่ เดอะ ชัวลี บอกเล่าว่าเอาข้างตัวเมียไปปล่อยเอาข้างสำคัญในปามาเข้าคอก (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาตำรากราชาภาพ, 2504, น. 116)

สำหรับการจับข้างลูกบ้าน เป็นวิธีการจับข้างที่ผสมกันระหว่างรูปแบบที่ 1 ตะลุยจับในที่แจ้ง และ 2 ต้อนเข้าคอก โดยมีวิธีการคือ นำข้างบ้านที่ท้องแก่ไปตกลูก และให้ใช้ชีวิตอยู่ตามธรรมชาติในป่าใกล้ ๆ เมื่อลูกข้างโตได้ขนาดประมาณ 3 - 4 คอก แล้วเจ้าของก็ไปจับข้างนั้นมาฝึกโดยใช้เชือกบาศคล้องที่เท้าเช่นเดียวกับการจับข้างปา คือใช้ข้างใหญ่ขนาดทั้งสองข้างแล้วใช้ข้างอีกเชือกหนึ่งดันเข้าช่องที่สร้างไว้ แล้วนำไปตกลูกโยงไว้กับต้นไม้เพื่อให้เชือกลงและนำไปฝึกต่อไป (ปางช้างอยุธยาแลเพนียด, 2541, น. 18) นอกจากนี้ ยังต่างกับวิธีอื่น ๆ ซึ่งเป็นการจับข้างปาโดยตรง แต่วิธีนี้เป็นการนำข้างที่เลี้ยงไว้ไปตกลูกเพื่อจับออกจากป่าอีกที

6. สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

บทความวิจัยเรื่อง รูปแบบและวิธีการจับข้างของไทย : กรณีศึกษาจากตำราคชศาสตร์และเอกสารภาษาไทยที่เกี่ยวข้อง มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดกลุ่มและวิเคราะห์รูปแบบวิธีการจับข้างของไทย และเพื่อวิเคราะห์เนื้อหาารูปแบบวิธีการจับข้างของไทย สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

1. การจัดกลุ่มและวิเคราะห์รูปแบบวิธีการจับข้างของไทย สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

วิธีการจับข้างของไทยสามารถสรุปให้เห็นได้ 3 ส่วน คือ วิธีการจับข้างที่มีมาแต่โบราณ วิธีการจับข้างที่นิยมปฏิบัติกันมา และวิธีที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่อยู่ในกฎหมายอนุญาตตามพระราชบัญญัติสำหรับรักษาช้างป่า พ.ศ. 2464

ส่วนที่ 1 เป็นวิธีการจับข้างที่มีมาแต่โบราณ

จากการศึกษาข้อมูลหลักฐานอื่น ๆ ประกอบ ทำให้ได้วิธีการจับข้างทั้งหมด 10 วิธี ได้แก่ 1) การแซกโพนข้าง 2) การคล้องข้างหรือจับข้างในเพนียด 3) การวังข้าง 4) การใช้หลุมพราง 5) การจับในน้ำ 6) การจับโดยใช้ข้างพังเป็นข้างต่อ 7) การจับข้างลูกบ้าน 8) การคล้องข้างกลางแปลง 9) การทิ้งเชือกบาศหรือบาศขัด และ 10) การจับในช่อง



ส่วนที่ 2 เป็นวิธีที่นิยมปฏิบัติกันนั้นมี 3 วิธี คือ 1) การวังช้าง 2) การโพนช้างกลางแปลง หรือการแซกโพน และ 3) การจับช้างในเพนียด สอดคล้องกับ แผนงานโครงการพิชิตล่องช้าง (ตำราหลวง) ณ เพนียดล่องช้าง ท้องทุ่งทะเลหญ้า จ. พระนครศรีอยุธยา ปางช้างอยุธยาแลเพนียด (2541) ที่กล่าวถึงวิธีการจับช้างมี 3 วิธีที่ปฏิบัติกันมา ทำให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่าวิธีการทั้ง 3 วิธีนั้นที่ถูกนำมาใช้นั้นมีความสอดคล้องกับเข้ากับวิถีชีวิตสังคม ภูมิประเทศ รวมไปถึงบริบททางสังคมไทย ดังจะเห็นได้จากครั้งหนึ่งที่เคยเป็นสิ่งจำเป็นที่พระมหากษัตริย์ทรงศึกษาและฝึกหัดเพื่อเสด็จจับช้างป่า หรือเป็นวิธีที่ราชสำนักต้องเรียนรู้และฝึกหัดเพื่อจับช้างมาใช้ในการงานต่างๆ ของบ้านเมือง เป็นต้น

ส่วนที่ 3 เป็นวิธีที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่อยู่ในกฎหมายอนุญาตตาม พระราชบัญญัติสำหรับรักษาช้างป่า พ.ศ. 2464 มี 2 วิธี เท่านั้น คือ 1) วิธีแซกโพนช้าง 2) วิธีการจับช้างในเพนียด สอดคล้องกับ ตำราล่องช้าง ว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการล่องช้าง เป็นต้น (ม.ป.ป.) ที่ระบุว่าในพระราชบัญญัติสำหรับรักษาช้างป่าพระพุทธศักราช 2464 อนุญาตให้จับช้างได้ตามวิธีการอย่างใด 1 และ 2 เท่านั้น คือ แซกโพน และจับในเพนียด

จากการศึกษาข้อมูลที่ได้วิธีการจับช้างทั้งหมด 10 วิธีนั้น มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือ เอกสารโบราณที่เป็นเอกสารชั้นต้นซึ่งพบที่หอสมุดแห่งชาติ ได้แก่ “ตำราล่องช้างว่าด้วยการเตรียมการต่าง ๆ ในการล่องช้าง เป็นต้น” เอกสารเลขที่ 98 มัดที่ 1 เป็นเส้นพิมพ์ดีด ใช้อักษรไทยบันทึกเป็นภาษาไทยลงบนกระดาษฝรั่ง เป็นตำราฉบับเดียวที่พบว่ามีเนื้อหากล่าวถึงวิธีจับช้างป่า ได้ระบุวิธีการจับช้างไว้เพียง 5 วิธี ได้แก่ แซกโพน ตั้งคอกหรือเพนียด จับโดยวิธีขุดหลุม จับในน้ำ และจับช้างลูกบ้าน อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าเอกสารชั้นต้นดังกล่าวน่าจะคัดลอกต่อมาจากเอกสารฉบับอื่น หรืออาจจะบันทึกข้อมูลจากเอกสารเท่าที่มีอยู่ ณ ขณะนั้น และข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือในเวลานั้นมีการพิมพ์ดีดในการบันทึกลงกระดาษฝรั่ง ซึ่งอยู่ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์หลังรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จึงทำให้เข้าใจได้ว่าจะน่าจะเป็นเพียงการบันทึกเก็บเท่านั้น ซึ่งไม่ใช่การรวบรวมวิธีการจับช้างของไทยในอดีตไว้ได้ทั้งหมด

นอกจากนี้สิ่งที่ผู้วิจัยสังเกตเห็นอีกประการ ได้แก่ วิธีการจับช้างของไทยส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการจับช้างป่า โดยการนำช้างบ้าน (เรียกช้างป่าที่ถูกจับนำมาเลี้ยงและฝึกจนเป็นช้างบ้าน) มาทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่น เป็นช้างคล้องหรือช้างเชือก (ทำหน้าที่สำหรับคล้องช้างป่า) ช้างค่าย (ทำหน้าที่สำหรับยืนล้อมช้างป่า) ช้างค้ำ (ทำหน้าที่สำหรับยืนล้อมและคอยช่วยเหลือไม่ให้ช้างป่าทำอันตราย) และช้างต่อ (ช้างทำหน้าที่เป็นกำลังของผู้จับช้างอีกที และอีกนัยหนึ่งคือ ช้างที่ทำหน้าที่หลอกล่อให้ช้าง



ป่าเข้ามาติด)ไปทำหน้าที่ตามรูปแบบวิธีการจับช้างแบบต่าง ๆ แต่มีวิธีการจับช้าง 1 วิธีที่แตกต่างออกไป ได้แก่ วิธีการจับช้างลูกบ้าน ซึ่งอาจถูกมองได้ว่าเป็นการจับช้างบ้านโดยตรง เพราะเป็นการนำช้างบ้าน (ช้างพัง) ที่ตั้งท้องไปเลี้ยงไว้ในป่าเมื่อตกลูกก็จะจับลูกช้างนั้นออกมาจากป่าอีกที อย่างไรก็ตาม หากมองในมุมของความเชื่อก็จะถือว่าช้างที่ตกลูกในป่านั้นก็คือช้างป่า ดังนั้นวิธีนี้ก็อาจมองไปในมุมของการ จับช้างป่าได้อีกมุมหนึ่ง

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการคือเรื่องวิธีการจับช้างซึ่งมีทั้งแบบหลวงและแบบชาวบ้าน สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (2504, น. 133) ทรงกล่าวถึงการคล้องช้าง ด้วยวิธีที่ซึ่งเชื่อกันว่า “เป็นวิธีที่มีมาแต่เดิม มีชื่อเรียกว่า “บาศซัด” ซึ่งเป็นวิธีที่ทำได้ยากมาก ต่อมาจึงมีการใช้บ่วงบาศเสียบังคับจามคล้องช้างแทน” หากพิจารณาทำให้เห็นว่า วิธีการที่ซึ่งเชื่อกันว่า บาศเป็นวิธีการที่ประกอบอยู่ในวิธีการจับช้างรูปแบบอื่น ๆ เนื่องจากในการคล้องช้าง จะมีเชือกบาศเป็นอุปกรณ์สำคัญในการคล้องหรือจับช้างทั้งในวิธีการจับช้างแบบหลวง และชาวบ้าน

วิธีการจับช้างแบบหลวงมีหลักฐานปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงนั้นมียุ 4 วิธี คือ วิธีโพนช้าง (เป็นลักษณะของการจับช้างในพื้นที่กว้าง) การวังช้าง (เป็นการจับช้างในพื้นที่แคบ) การจับช้างในเพนียด (เป็นการจับช้างขนาดใหญ่) และการคล้องช้างกลางแปลง (จะกระทำต่อจากการจับช้างในเพนียดเป็นการจับช้างขนาดย่อม) อย่างไรก็ตาม การโพนช้างและการวังช้างก็ยังคงเป็นการจับแบบชาวบ้านอีกด้วย เนื่องจากทางภาคเหนือและภาคใต้ของไทยเป็นพื้นที่ที่มีภูเขา มีป่า สมบูรณ์ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของช้างจึงมีการจับช้างมาเลี้ยงใช้งานด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีผู้วิจัย สังเกตเห็นบางวิธีที่น่าจะเป็นลักษณะการจับช้างแบบชาวบ้านโดยเฉพาะ ผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตโดยดูจาก เนื้อหาของวิธีการจับช้าง กล่าวคือ การจับช้างแบบชาวบ้านนี้อาจนำวิธีคิดมาจากวิถีชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน การสังเกตสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัว มาประยุกต์ใช้ให้ปฏิบัติได้และไม่ยุ่งยาก ดังเช่น วิธีการจับในช่อง ที่มีวิธีการคล้ายการจับในเพนียดแต่อาจปรับวิธีบางอย่างให้สอดคล้องและสะดวกมากขึ้น การจับช้างลูกบ้าน เป็นลักษณะของการนำช้างบ้านที่ตั้งท้องไปตกลูกในป่าเพื่อให้ได้ลูกช้างที่เกิดในป่าซึ่งถือว่าเป็นช้างป่า การจับใน น้ำ วิธีนี้สามารถจับช้างมัดได้ง่ายเนื่องจากช้างไม่สามารถขวิดขึ้นได้ มีการนำเรือเข้ามาช่วยใช้ในการ ติดตามและจับช้าง อีกทั้งใช้เชือกมะลิลาที่เป็นเชือกจากต้นไม้แทนเชือกบาศที่ทำจากหนังสัตว์ การใช้หลุมพราง วิธีนี้อาจมองได้ว่าเป็นวิธีที่ไม่ต้องใช้อุปกรณ์มากมาย หรือไม่ต้องสร้างพื้นที่ให้ ยุ่งยากมากมาย รวมทั้งอาจใช้สิ่งของต่าง ๆ ที่หาได้ง่ายในป่ามาใช้ในการจับช้าง และการใช้ช้างพัง



เป็นข้างต่อ อาจมองได้ว่าการใช้กลิ่นของข้างพั้งเพื่อดึงดูดข้างพลายเข้ามาใกล้ จากแนวคิดต่าง ๆ จึงมองได้ว่าอาจเป็นวิธีคิดแบบชาวบ้านที่นำมาใช้ในการจับข้างตามรูปแบบต่าง ๆ ที่กล่าวมา

2. การวิเคราะห์เนื้อหาในรูปแบบวิธีการจับข้างของไทย สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

รูปแบบที่ 1 ไล่ตะลุยจับในที่แจ้ง เป็นการจับในที่โล่งแจ้งซึ่งไม่อยู่ในพื้นที่จำกัด ซึ่งได้แก่ วิธีการโพนข้าง และการจับในน้ำ

รูปแบบที่ 2 ด้อนเอาเข้าคอกจับ หรือในบริเวณที่กำหนด คือการสร้างอาณาบริเวณเหมาะสมในการจับ รวมถึงสร้างในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มีข้างป่าอาศัยหรือชอบมาหาอาหารในบริเวณนั้น ซึ่งได้แก่ วิธีการวังข้าง การคล้องในเพนียด การคล้องข้างกลางแปลง การจับข้างในช่อง และการใช้หลุมพราง

รูปแบบที่ 3 อื่น ๆ คือ ได้แก่ การทิ้งเชือกบาศ การจับโดยใช้ข้างพั้งเป็นข้างต่อ และการจับลูกข้างบ้าน

สำหรับวิธีการทิ้งเชือกบาศ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2556, น.522 - 523) ทรงให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกว่า วิธีการคล้องข้างอย่างเก่าที่เคยเห็นในรูปภาพและคำพรรณนาในหนังสือเก่า มี 2 อย่าง เรียกว่า การทิ้งเชือกบาศ และ การวางเชือกบาศ ซึ่งเข้าใจว่าวิธีทิ้งเชือกบาศคือการหย่อนหรือขว้างบ่วงบาศไปจากคอข้างต่อให้สวมตีนหลังของข้างเถื่อน คล้ายกับที่คนอเมริกันเรียก Lassoing คือการคล้องม้าและวัวเถื่อน ซึ่งสอดคล้องกับมุมมองของชาวต่างชาติที่มีลักษณะคล้ายกับวิธีการคล้องม้าและวัวโดยสังเกตจากข้อความที่ว่า การคล้องข้างแบบขว้างบ่วงจับข้างที่วิ่งอยู่ในป่า คือการขว้างบ่วงให้คล้องเข้าที่เท้าข้างขณะที่ข้างยกเท้าพื้นดิน เมื่อได้ข้างป่าแล้วนำไปผูกไว้กับข้างบ้าน ทำให้คุ้นเคยกับข้างบ้าน เมื่อข้างป่าสงบลงหรือหิวจนไม่มีแรงก็พาออกจากป่าแล้วพาเข้าเมืองแล้วนำไปฝึก (กรมศิลปากร, 2559, น. 160) ลักษณะการทิ้งเชือกบาศมีความคล้ายกับการคล้องจับสัตว์แบบฝรั่ง แต่จะมีลักษณะที่แตกต่างกันคือ ของไทยจะคล้องลงที่เท้าหลังของข้างซึ่งการคล้องจะต้องใช้สมาธิจั้งหวะและความแม่นยำเป็นพิเศษในการโน้มตัวลงวางเชือกบาศเพื่อให้ข้างเดินเข้าบ่วงบาศได้พอดี อย่างไรก็ตาม วิธีการทิ้งเชือกบาศนี้ไม่ปรากฏใช้เพราะเป็นวิธีที่ทำได้ยาก และสูญหายไปพร้อมกับผู้ชำนาญ จากนั้นจะนำไม้คั่นจามมาช่วยในการคล้องแทน

วิธีการทิ้งเชือกบาศนี้ น่าสังเกตว่าเป็นวิธีการจับข้างวิธีหนึ่งที่ไทยอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย เนื่องจากอินเดียมีข้างเอเซียจำนวนมาก และมีการจับข้างมาฝึกหัดใช้งานด้วยเช่นกัน



ซึ่ง Joachim Schliesinger (2012, pp. 41) ได้บอกวิธีการจับช้างในอินเดียไว้ว่า “In India, for instance, elephants were captured by various methods: the pit methods, the *kheddah* method, **the noose or trap method**, decoys and spearing. Various regions of India practiced various methods of capture.” ซึ่งวิธีการจับช้าง “the noose or trap method” เป็นลักษณะของการใช้บ่วงคล้องซึ่งเป็นวิธีหนึ่งในการจับช้างของอินเดีย ในขณะที่ ผลการศึกษาวิธีการจับช้างในคัมภีร์คชศาสตร์ของปาลกาปิยะและมาตังคลีลาของนีลกันฐะ ไม่ปรากฏวิธีการใช้บ่วงคล้อง ปรากฏวิธีการจับช้างเพียง 5 วิธี ได้แก่ การล้อมด้วยคูและเพนียด การใช้ช้างหลายตัวออกไปจับ การใช้ช้างตัวเมียล่อ การขุดหลุมตื้น และการขุดหลุมพรางลึก (ธวัชชัย ดุยสุจิรุต, 2563) ซึ่งสอดคล้องกับวิธีการจับช้างของไทยเพียง 3 วิธี ได้แก่ การจับในเพนียด การใช้ช้างพังเป็นช้างต่อ และการขุดหลุมพราง และสอดคล้องกับวิธีจับช้างเถื่อนที่ชาวอินเดีย มาสอนไว้และถูกบันทึกไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดี สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2556, น. 495 - 496) เพียงวิธีการเดียว คือ การจับในเพนียด ส่วนวิธีการวางช้าง และโพนช้าง ไม่สอดคล้องกับคัมภีร์คชศาสตร์ข้างต้น

แม้ว่าจะมี ข้อความที่แสดงหลักฐานการจับช้างที่ไทยได้รับมาจากอินเดีย ตามที่กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ รวมถึงข้อความที่ ปรากฏในหนังสือสาส์นสมเด็จ ความว่า “วิธีจับช้างในเมืองไทยนี้คงแพร่หลายตั้งแต่ชาวอินเดียเข้ามาฝึ กสอน ในช่วงแรกชาวอินเดีย สอนคชศาสตร์ด้วยภาษาละว้าเพราะชาวเมืองขณะนั้นเป็นละว้าอยู่มาก” (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2556, น. 499) แต่ก็เป็นที่น่าสนใจว่าวิธีการจับช้างที่ปรากฏอยู่ในตำราของอินเดียนั้นมีน้อยและสอดคล้องกับตำราไทย เป็นส่วนน้อย อาจมองได้ว่าวิธีการจับช้างอาจมีความคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันออกไปบ้างตามบริบททางสังคม และวัฒนธรรม ดังนั้นวิธีการจับช้างจึงอาจไม่เหมือนกันโดยทั้งหมด จากที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2504, น. 123) ทรงตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับตำราช้างของไทยไว้ว่า “พระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยาเห็น จะโปรดให้รวมคัตทั้ง 3 คัต คือ คัตลาว คัตเขมร และคัตพราหมณ์ คัตข้อที่เป็นหลักสำคัญตั้งเป็นตำราหลวง จึงเรียกว่าอย่างไทย” จากที่ทรงกล่าวมาทำให้สังเกตเห็นว่าคำว่า ลาว เขมร ซึ่งเป็นประเทศใกล้เคียงกับไทยอยู่แล้วย่อมมีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมต่าง ๆ มีการรับเอาวัฒนธรรมหรือคัตต่าง ๆ ของกันและกันตามปกติ ส่วนคัต พราหมณ์ เข้าใจว่าพราหมณ์ในที่นี้ก็คืออินเดีย และไทยเราก็มีการรับคัตและวัฒนธรรมบางอย่างรวมถึงวิธีการจับช้าง มาจากอินเดียด้วย เมื่อไทยรับเข้ามา ก็มีการปรับประยุกต์รูปแบบและวิธีการในการจับช้างให้เข้ากับบริบทของ สังคมไทยและสร้างเป็นวิธีการจับช้างของไทยอันเป็นศาสตร์หนึ่งที่บรรจุอยู่ในตำราคชศาสตร์ไทย



รายการเอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2527). *ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม) ฉบับผลการสัมมนา พุทธศักราช*

2523. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (2550). *ปกิณกคดี ประวัติศาสตร์ไทย*. กรมศิลปากร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

กรมศิลปากร. (2555). *ปกิณกคดี ประวัติศาสตร์ไทย เล่ม 3*. กรมศิลปากร: สำนักวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์.

กรมศิลปากร. (2559). *ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยามและประวัติศาสตร์ไทยสมัย*

กรุงศรีอยุธยา ฉบับบูรณะ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

กองโฆษณาการ กรมรถไฟ. (2537). *เรื่องของช้าง (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. ม.ป.ท.: สำนักพิมพ์ 222.

กองแก้ว วีระประจักษ์. (2564). *ตำราช้างในเอกสารโบราณ*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

คณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก. (2562). *คำเกี่ยวกับพระราช*

พิธีบรมราชาภิเษก “พราหมณ์พฤติบาท”. เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2565.

เข้าถึงได้จาก <http://phralan.in.th/coronation/vocabdetail.php?id=368>

จตุพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ. (2548). *ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ณัฐภัทร จันทวิช. (2542). *ช้างราชพาหนะ*. กรุงเทพฯ: โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2556). *นิทานโบราณคดี*. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์.

ตำราคล้องช้างว่าด้วยการเตรียมการต่างๆ ในการคล้องช้าง เป็นต้น. (ม.ป.ป.). กระจายพิมพ์.

อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นพิมพ์ติด. เลขที่ 98. สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

ธวัชชัย ดุลยสุจริต. (2563). *วิธีการจับช้างในคชศาสตร์ของปาลกาปิยะและมาตังคลีลา*

ของนิลกันธูระ. ใน สมบัติ มั่งมีสุขศิริ (บ.ก.), *ศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธในเอเชีย*

ตะวันออกเฉียงใต้ที่เกี่ยวข้องกับรามายณะ. (น. 165 - 180). ม.ป.ท.

นริศรานุกุลดิวงศ์, สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา.

(2504). *สาส์นสมเด็จ เล่ม 13*. กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.

นริศรานุกุลดิวงศ์, สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา.

(2505). *สาส์นสมเด็จ เล่ม 23*. กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.



ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย. (2477). พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

(พิมพ์เป็นที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์)

ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2477).

ปางช้างอยุธยาแลเพนียด. (2541). แผนงานโครงการพิธีคล้องช้าง (ตำราหลวง) ณ เพนียด

คล้องช้าง ท้องทุ่งทะเลหญ้า จ.พระนครศรีอยุธยา. ม.ป.ท.

พิชาน ดโนทัย. (2528). กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

รุจิพันธ์ ดอกกา. (2512). การคล้องช้างของชนเผ่าส่วย. (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต).

มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพมหานคร.

วริศรา โกรทินธาคม. (2564). ตำราคชกรรม: การศึกษาต้นฉบับและการสร้างฉบับตัวแทนจาก

เอกสารโบราณ. (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศิลปากร,

กรุงเทพมหานคร.

วริศรา โกรทินธาคม และอุเทน วงศ์สถิตย์. (2564). กลขี่ช้าง 12 แบบในตำราคชกรรม ฉบับ

หอสมุดแห่งชาติ. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, 9(3), 1157 - 1168.

ศิริ สละศต. (2525). การคล้องช้างที่เพนียดจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต)

มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพมหานคร.

เอกสารรายงานทางวัฒนธรรมพื้นบ้านชาวไทยส่วยเลี้ยงช้างสุรินทร์ ครั้งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา

สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทรงงานทางวิชาการหมู่บ้านช้าง บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอดำรง

จังหวัดสุรินทร์. (2533). ม.ป.ท.

ฮ.ไพโรยวัล. (2481). ตำนานการจับช้าง. พระนคร: โรงพิมพ์หว่างเชียง.

Schliesinger, J. (2012). *Elephants in Thailand Volume 2 Through the Ages*.

Bangkok: White Lotus.